

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

ЛУЦЕНКО Юрій Васильович - кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Академії муніципального управління

КЛИМЕНКО Сергій Вікторович - кандидат юридичних наук, доцент, докторант Національної академії Служби безпеки України

В статті розглядаються проблеми, касаючі поняття та змісту кримінально-правової політики держави, а також досліджується місце та роль держави в загальній правовій політиці боротьби злочинністю.

Ключові слова: кримінально-правова політика, напрями кримінально-правової політики, предмет кримінально-правової політики, завдання та цілі кримінально-правової політики, принципи кримінально-правової політики.

Постановка проблеми

На сьогодні, у кримінально-правовій науці ще не вироблено єдиного концептуального підходу щодо розуміння кримінально-правової політики. На думку переважної більшості дослідників даної проблематики, відсутність цілісної сучасної концепції кримінально-правової політики в країні, у тому числі стратегії розвитку національного законодавства про кримінальну відповідальність, призводить до постійних не системних змін законодавства про кримінальну відповідальність. Це має своїм наслідком, виникнення ситуацій невідповідності кримінального законодавства іншим нормативно-правовим актам, у тому числі і Основному закону – Конституції України, що у свою чергу, тягне за собою суттєві проблеми у правозастосовній діяльності.

Розробку теоретичних основ кримінально-правової політики, без сумніву, можна віднести до найбільш гострих та актуальних проблем у правовій науці сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

У різні часи дослідженням питань кримінально-правової політики були присвячені роботи М. І. Бажанова, Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова, В. К. Грищука, І. В. Козича, М. Й. Коржанського, М. В. Костицького, О. М. Костенка, О. М. Литвака, П. С. Матишевського, А. А. Митрофанова, П. П. Михайленка, В. О. Навроцького, М. І. Панова, В. М. Смітєнка, В. В. Сташиса, Є. А. Стрельцова, В. Я. Тація, П. А. Фріса та інших.

Не дивлячись на те, що протягом останнього періоду з цієї проблематики з'являється все більша кількість робіт, що беззаперечно свідчить про її актуальність, існує гостра потреба у подальшому її науковому осмисленні.

Метою статті є висвітлення авторського підходу до визначення поняття та змісту кримінально-правової політики держави, а також з'ясування її ролі і місця у загальній правовій політиці боротьби зі злочинністю.

Серед всіх напрямів політики у сфері запобігання злочинності, які перебувають між собою у функціональній залежності й взаємодії та обумовленні предметом, завданнями й методами підтримання правопорядку в суспільстві, кримінально-правова політика держави, за думкою переважної більшості вітчизняних вчених, розробляє стратегію і тактику, формулює основні задачі, принципи, напрями і цілі кримінально-правової дії на злочинність, засоби їх досягнення, і вира-

жається в нормах закону про кримінальну відповідальність, практиці їх застосування, актах офіційного тлумачення кримінально-правових норм та постановах Пленуму Верховного Суду України (складові кримінально-правової політики).

Досліджуючи зміст, структуру та завдання кримінально-правової політики неможливо оминати питання визначення її місця в системі самої державної політики у сфері запобігання злочинності, яка водночас виступає частиною правової політики держави. Це може бути здійснено шляхом як застосування загальної діалектичної методології, яка дає можливість встановити її місце у внутрішній політиці держави, так і політиці боротьби зі злочинністю.

Беззаперечно, що одним із пріоритетних напрямів діяльності держави є діяльність, спрямована на запобігання злочинності. Протидія злочинності є важливою складовою функціонування держави будь-якого типу незалежно від часу свого існування. Величезна кількість нормативно-правових актів, різноманітних програм та стратегій, що приймаються органами державної влади, значна кількість правоохоронних та правозастосовних органів – все це свідчить про значну роль політики у сфері запобігання злочинності в діяльності держави.

Невід'ємною складовою такого напрямку діяльності держави беззаперечно є кримінально-правова політика. Не дивлячись на розрізненість поглядів в питанні її змісту та сутності, майже всі науковці схиляються до думки, що остання виступає структурною частиною правової політики держави, основний зміст якої зводиться до застосування репресивних заходів. Визначити її місце в системі правової політики є процесом складним, проте вкрай необхідним для розуміння її змістовного наповнення та термінологічної характеристики.

Найбільш вживаними в цьому сенсі термінами в науковій літературі є “політика держави у сфері запобігання злочинності”, “кримінально-правова політика”, “кримінальна політика” та ін. Наразі, особливі питання виникають до термінологічної властивості останнього поняття. Сама етимологія слова “кримінальна” (російською –

“уголовная”), як зазначає А. А. Митрофанов, у поєднанні з терміном “політика” надає останньому негативного, неприйняттого забарвлення [11, с. 23] Як правильно зауважує М. Й. Коржанський, термін “кримінальний” вживається в українській мові ще й в значенні “злочинний” [5, с. 4]

Саме тому, на наш погляд, виділений вище напрям державної внутрішньої політики, більш правильно було б іменувати політика у сфері запобігання злочинності. Проте, тут необхідно погодитись з висловленням Г. М. Миньковського, який, узагальнюючи все різноманіття думок, зробив висновок, “... що як би не іменувалися напрями діяльності держави і суспільства, пов’язані з боротьбою зі злочинністю, – кримінальною політикою або політикою боротьби зі злочинністю, – йдеться про найважливішу складову частину внутрішньої політики, що забезпечує ефективне функціонування економічної, ідеологічної та соціальної політики держави” [9, с. 3-12]. Як можна побачити з цього визначення, Г. М. Миньковський кримінально-правову політику держави ставить в один рядок з політикою держави у сфері запобігання злочинності і визначає їх як синоніми. При цьому відводить їм лише допоміжну роль для здійснення інших видів політики держави.

Цілком очевидно, що для проведення розмежування цих правових категорій, необхідно дослідити їх змістовне наповнення і дати відповідь на питання: “Кримінально-правова політика – це є тільки питання кримінального законодавства, криміналізації і декриміналізації, пеналізації і депеналізації?”, чи “Питання кримінального процесу, кримінально-виконавчого права, кримінології?”.

Беззаперечно, що коли ми говоримо про кримінально-правову політику держави в частині правової політики, ми маємо на увазі такий різновид політики, основним завданням якої є протидія злочинності. Тут важко не погодитись з Н. А. Лопашенко, яка зазначала, що кримінально-правова політика може бути визначена як частина внутрішньої правової політики держави, як напрямок діяльності держави у сфері охорони демократичного суспільного ладу від

злочинних посягань, який полягає у виробленні і формулюванні ідей та принципових положень, форм і методів кримінально-правового впливу на злочинність у цілях її зниження і зменшення негативного впливу на соціальні процеси [6, с. 124].

Іноді в юридичній літературі вдаються до наукового обігу розрізнених понять кримінально-правової політики у вузькому і в широкому розумінні. Зокрема, А. А. Митрофанов зазначає, що кримінально-правова політика в широкому розумінні – це частина правової політики держави у сфері протидії злочинності, яка здійснюється засобами кримінальної репресії. У вузькому ж розумінні кримінально-правова політика – це частина правової політики держави у сфері протидії злочинності, яка здійснюється засобами матеріального кримінального права [11, с. 24].

Схожу точку зору запропонував Г. М. Мінковський, який у широкому розумінні кримінально-правову політику розуміє як систему боротьби зі злочинністю в цілому, що характеризує науково обґрунтовану лінію цієї боротьби, стратегію держави в цій сфері, місцем і значенням боротьби зі злочинністю в забезпечення потреб соціального розвитку. Дана система, на думку вченого, повинна розглядатися на трьох рівнях: концептуальному, законодавчому та правозастосовному [7, с. 41]. Другий аспект охоплює: “... концепцію використання в боротьбі зі злочинністю саме кримінально-правових засобів; їх взаємодію з системами інших засобів боротьби зі злочинністю...” [8, с. 69].

Застосування терміну кримінально-правової політики в широкому та вузькому значенні запровадив у свій час М. І. Загородніков, який зазначав, що в рамках єдиної кримінальної політики розрізняють кримінальну політику у вузькому сенсі слова, судову політику і виправно-трудова політику. Він звертав увагу на те, що “... кримінально-правова політика передбачає закріплення в нормах кримінального права загальних питань кримінальної відповідальності, відповідальність за конкретні злочини в цілях боротьби зі злочинністю та попередження злочинів. Натомість судова політика спрямовує законотворчу діяльність, визначальну

структуру і форми роботи органів розшуку, дільництва, слідства і суду, і практичну діяльність цих органів і громадських організацій по боротьбі зі злочинністю та попередження злочинів. Виправно-трудова (або кримінально-виконавча) політика спрямовує законотворчу діяльність і практичну роботу відповідних органів держави та громадськості щодо застосування покарання” [3, с. 14].

На нашу думку, таку класифікацію підвидів кримінальної політики не можна визнати вдалою. По-перше, навряд чи доцільно замінювати поняттям “кримінально-правова політика у вузькому сенсі слова” саме поняття “кримінально-правової політики”, оскільки останнє більш чітко відображає специфіку цього підвиду політики. Натомість використання терміну кримінально-правової політики у вузькому та широкому сенсі, як точно відмічав у свій час М. А. Беляєв, здатне лише внести плутанину в розуміння змісту кримінальної політики. Вчений наполягав, що видається теоретично і практично виправданим виходити з того, що існує єдина політика в галузі боротьби із злочинністю, яка здійснюється за допомогою трьох її підвидів (підсистем, складових частин): кримінально-правової політики, кримінально-процесуальної політики і кримінально-виправної політики [1, с. 22].

Схожу позицію відстоює і відомий український вчений П. Л. Фріс, який запропонував у якості родового поняття використовувати термін “політика у сфері боротьби зі злочинністю”. Водночас, він розширив коло її підсистем включивши до неї кримінологічну (профілактичну) політику.

Таким чином, сучасний стан розробки теорії політики у сфері боротьби зі злочинністю характеризується комплексністю вивчення проблеми як специфічної підсистеми загальної внутрішньої політики держави. Не вдаючись у дискусію щодо структурних елементів політики держави у сфері запобігання злочинності, погодимось з думкою провідного вітчизняного фахівця в питаннях кримінально-правової політики П. Л. Фріса, який виокремив місце кримінально-правової політики в системі всієї внутрішньої політики держави наступною схемою:

Акцентуючи важливість політики у сфері

боротьби зі злочинністю, П. Л. Фріс зазначає: "... як магістральний напрям діяльності держави по боротьбі зі злочинністю, вона складається з кількох елементів (складових) – кримінально-правової політики, кримінально-процесуальної політики, кримінально-виконавчої політики та кримінологічної (профілактичної) політики [12, с. 31].

Теза про самостійність кримінально-правової, кримінально-процесуальної та кримінально-виконавчої політики значною мірою ґрунтується на факті існування трьох самостійних галузей права: кримінального, кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого. Дійсно, в силу специфіки предмета правового регулювання ці галузі права мають самостійний характер. Однак це жодною мірою не спростовує положення про їх єдність, оскільки норми цих галузей регулюють діяльність різних суб'єктів в одній галузі життя суспільства – у галузі боротьби зі злочинністю. У цьому зв'язку необхідно акцентувати увагу, що боротьба (протидія) із злочинністю не обмежується виключно галузями кримінального права, кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого. Слід пам'ятати про роль такої галузі права, яка регулює оперативно-розшукову діяльність, змістом якої є пошук і фіксація фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України. З огляду на це необхідно визнати її структурною частиною політики держави у сфері запобігання злочинності на рівні із кримінально-правовою політикою, кримінально-процесуальною політикою, кримінально-виконавчою політикою та кримінологічною (профілактичною) політикою.

Усі складові політики у сфері боротьби зі злочинністю перебувають між собою у функціональній залежності й взаємозв'язку. Механізм цього взаємозв'язку такий, що зміни в одному елементі з необхідністю визначають відповідні зміни і в інших елементах політики у сфері бо-

ротьби (протидії) із злочинністю.

Провідне положення у структурі кримінальної політики займає кримінально-правова політика, яка являє собою ту частину кримінальної політики, яка виробляє основні завдання, принципи, напрями та цілі кримінально-правового впливу на злочинність, а також засоби їх досягнення, і виражається в директивних документах, нормах кримінального права, актах тлумачення норм та їх застосування. На пріоритеті кримінально-правової політики серед інших елементів політики у сфері боротьби зі злочинністю акцентують свою увагу майже всі дослідники даної проблематики. Так, П. Л. Фріс з цього приводу зазначає, що "... кримінально-правова політика – системоутворюючий елемент загальної політики у сфері боротьби зі злочинністю, яка, у свою чергу, є частиною соціальної політики Української держави. Її місце у сфері правової політики, а якщо конкретніше, в тій її частині, що визначається як правоохоронна політика і є нерозривною складовою всієї державної політики" [13, с. 17-18]. А. А. Митрофанов пріоритет кримінальної політики вбачає в тому, що тільки в її рамках вирішуються такі принципові для кожної держави проблеми, як встановлення підстави і принципів кримінальної відповідальності, визначення кола злочинних діянь, видів покарань і інших мір кримінально-правового характеру за них [11, с. 23].

На нашу думку, будучи системоутворюючим елементом, який визначає межі злочинної і незлочинної поведінки, будучи, у першу чергу, базою правового регулювання кримінально-правових відносин у державі, кримінально-правова політика серед інших

видів відіграє найважливіше та першорядне значення.

На відміну від оперативно-розшукової, кримінально-процесуальної, кримінально-виконавчої та попереджувально-профілактичної, кримінально-правова політика наділена певними специфічними рисами, що виділяють її із загальної системи елементів, які формують політику у сфері боротьби зі злочинністю. Саме кримінально-правова політика визначає напрями, мету і засоби кримінально-правової протидії злочинності і виражається в нормах кримінального права та практиці його застосування.

Розкриття змісту кримінально-правової політики, у тому числі і такого її різновиду, як кримінально-правова політика у сфері забезпечення державної безпеки, тісно пов'язана з питанням її предмету. У правовій літературі зустрічаються непоодинокі випадки тотожного сприйняття предмету і змісту кримінально-правової політики. З цього приводу М. А. Беляєв зазначав, що предмет і зміст політики – явища, тісно пов'язані між собою, але не тотожні. Предмет політики – це те явище суспільного життя, розвиток якого має забезпечуватися певним напрямом політики: економіка, взаємини з іноземними державами, культурно-виховна робота тощо. Зміст політики визначається предметом, оскільки політика повинна давати такий напрямок діяльності відповідним органам і організаціям, які були б здатні за своїми об'єктивними властивостями забезпечити розвиток предмета політики в обумовленому напрямку. При визначенні змісту кримінально-правової політики не можна виходити за межі її предмета і характерних для цієї політики засобів і методів впливу на нього [1, с. 27]. Тобто якщо предметом кримінально-правової політики є злочинність, то предметом кримінально-правової політики у сфері державної безпеки є злочинність, яка посягає на державну безпеку.

Таким чином, виходячи із предмета правової політики, можливо окреслити її зміст і завдання. Останні дві категорії в юридичній літературі здебільшого вживаються в якості синонімів. Беззаперечно, що зміст кримінально-правової політики визнача-

ється тими завданнями, які стоять перед даним напрямом політики у сфері боротьби зі злочинністю. Зрозуміло, що одна з головних цілей кримінально-правової політики – це зниження рівня злочинності в країні. Однак, як зазначає П. Л. Фріс, на відповідних етапах розвитку суспільства вона може трансформуватися у ціль стабілізації злочинності або навіть у зниженні темпів її росту. Основна ціль складається з окремих елементів, якими виступають цілі в різних напрямках кримінально-правової політики. При цьому для різних напрямків, цілі можуть визначатися по-різному – для одних зниження злочинності, для других – стабілізація, для третіх – зменшення динаміки приросту. Можлива відповідна диференціація і в середині кожного напрямку.

Система основних цілей кримінально-правової політики може бути структурована так:

- зниження рівня злочинності в країні;
- прийняття під кримінально-правову охорону найважливіших суспільних відносин, благ та інтересів, які мають загально-суспільне значення;
- притягнення до відповідальності всіх осіб, які вчинили порушення кримінально-правових приписів і не користуються правом на звільнення від кримінальної відповідальності;
- звільнення від кримінальної відповідальності максимально можливого кола осіб, притягнення до відповідальності яких не може вважатися відповідним, виходячи із мети спеціальної превенції;
- призначення покарання, яке є відповідним ступеню суспільної небезпеки діяння та особи винного;
- економія кримінальної репресії;
- попередження злочинності (загальна та спеціальна превенція) на підставі здійснення максимального впливу на осіб з нестійкою морально-правовою установкою;
- формування правосвідомості громадян [12, с. 47-48].

У більш пізніх своїх роботах П. Л. Фріс вдається до виділення із зазначених цілей, які отримали назву юридичні цілі кримінально-правової політики, ще й матеріальні, які торкаються суспільних відносин у не правовій сфері і можуть мати економічний,

ідеологічний та інший характер. Можливі різноманітні комбінації зазначених цілей [2, с. 25].

А. А. Митрофанов виділяє загальні та спеціальні задачі кримінально-правової політики. Так, до загальних задач він відносить: 1) докорінну перебудову кримінального законодавства, що полягає в приведенні його у відповідність до нових суспільних відносин; 2) формування правової держави, у тому числі і в частині, що стосується кримінального права; 3) встановлення оптимального співвідношення кримінально-правових та інших правових заходів боротьби з правопорушеннями, що забезпечує ефективність цієї боротьби в нових соціально-економічних умовах. У свою чергу, до спеціальних заходів А. А. Митрофанов відносить: 1) криміналізацію суспільно небезпечних діянь; 2) пеналізацію суспільно небезпечних діянь; 3) декриміналізацію діянь; 4) звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які вчинили злочини (депеналізація злочинів); 5) забезпечення міжнародного співробітництва у сфері протидії злочинності [11, с. 59].

На сучасному етапі дослідження проблем кримінально-правової політики існує велика кількість висловлених точок зору щодо її завдань. Не вдаючись у дискусію щодо цього складного питання та не піддаючи критиці висловлені міркування, зазначимо, що цей процес необхідно розглядати в динаміці до існуючих суспільних відносин на тому чи іншому етапі існування суспільства і беззаперечно необхідно враховувати стратегічну лінію розбудови держави, на яку, в першу чергу, впливають зовнішні та внутрішні фактори і яка відповідно визначається в різних стратегіях, концепціях, доктринах, у тому числі основах національної безпеки тощо.

На підставі цього спробуємо узагальнити найбільш типові і характерні завдання кримінально правової політики держави на сучасному етапі. Тут необхідно відмітити важливість запропонованого А. А. Митрофановим підходу щодо поділу завдань на загальні і спеціальні. Проте, на нашу думку, у зміст цих категорій необхідно вкладати дещо інші поняття. До загальних завдань кримінально-правової політики необхідно відно-

сити ті завдання, які необхідно вирішити на рівні загального напрямку кримінально-правової політики. Беззаперечно, сюди підпадають і питання докорінної перебудови кримінального законодавства, що полягає в приведенні його у відповідність до нових суспільних відносин, і питання формування правової держави, у тому числі і в частині, що стосується кримінального права; а також питання криміналізації суспільно небезпечних діянь, пеналізації, декриміналізації тощо. Проте, кримінально-правові відносини мають настільки різноманітні об'єкти з приводу яких вони породжуються, що виникає гостра необхідність у вирішенні цілої низки завдань у межах окремих напрямків кримінально-правової політики.

У сучасній науковій літературі, присвяченій питанням виокремлення напрямків кримінально-правової політики, наводяться різні критерії. Так, І. В. Козич виділяє критерії внутрішньої диференціації кримінально-правової політики: за характером злочинності; загальнокримінальні та спеціальні сфери кримінально-правової політики, а також поділ на підставі групування об'єктів злочинних посягань [4, с. 280]. Останній критерій є найбільш поширеним, а підвиди кримінально-правової політики у такому разі, на думку І. В. Козича, відповідають власне структурі Особливої частини КК України.

П. Л. Фріс з цього приводу вказує, що напрямки кримінально-правової політики визначаються на підставі групування об'єктів злочинних посягань, які, у свою чергу, визначаються за рівнем значимості суспільних відносин, благ та інтересів. Таким чином, можуть бути виділені: кримінально-правова політика у сфері боротьби із злочинами проти основ національної безпеки; кримінально-правова політика у сфері боротьби із злочинами проти життя та здоров'я особи; кримінально-правова політика у сфері боротьби із злочинами проти виборчих, трудових, та інших особистих прав і свобод людини і громадянина; кримінально-правова політика у сфері боротьби із злочинами проти власності та ін. [12, с. 34].

АНОТАЦІЯ

У статті розглядаються проблеми, які стосуються поняття та змісту кримінально-правової політики держави, а також досліджується місце і роль держави у загальній правовій політиці боротьби зі злочинністю.

Висновки

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що кримінально-правова політика є системоутворюючим елементом усієї політики у сфері боротьби зі злочинністю, яка розробляє стратегію і тактику, формулює основні завдання, принципи, напрями і цілі кримінально-правового впливу на злочинність та засоби їх досягнення.

Література

1. Беляев Н. А. Уголовно-правовая политика и пути ее реализации : [монография] / Н. А. Беляев. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1986. – 176 с.
2. Борисов В. І. Поняття кримінально-правової політики / В. І. Борисов, П. Л. Фріс // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2013. – № 1(1). – С. 15-31.
3. Загородников Н. И. Советская уголовная политика : [монография] / Н. И. Загородников. – М. : Изд-во МВШМ, 1979. – 240 с.
4. Козич І. В. Місце кримінально-правової політики в сфері боротьби зі злочинами, що вчиняються із застосуванням насильства, у політиці в сфері боротьби зі злочинністю / І. В. Козич // Університетські наукові записки. – 2011. – № 2. – С. 279-283.
5. Коржанський М. Й. Уголовне право України. Частина Загальна : [курс лекцій] / М. Й. Коржанський. – К. : Наук. думка та укр. вид. група, 1996. – 336 с.
6. Лопашенко Н. А. Концептуальные основы уголовной политики : взгляд на проблему / Н. А. Лопашенко // Правовая политика и правовая жизнь. Академический и вузовский юридический научный журнал. – 2000. – № 11. – С. 123-130.
7. Миньковский Г. М. О понятии и системе уголовной политики в свете положений Конституции СССР / Г. М. Миньковский // Конституционно-правовые основы организации деятельности органов внутренних

SUMMARY

The article deals with the problems related to the concept and content of the criminal law policy of the state, as well as investigate the place and role of the state in general legal policy to combat crime.

дел. – М. : Изд-во Акад. МВД СССР, 1982. – С. 40-47.

8. Миньковский Г. М. О предмете и задачах курса уголовной политики / Г. М. Миньковский // Уголовная политика Советского государства в свете решения XXVI съезда КПСС. Труды Академии МВД СССР. – М. : Изд-во Акад. МВД СССР, 1982. – С. 67-73.

9. Миньковский Г. М. Правовая политика в сфере борьбы с преступностью и проблемы законодательного регулирования этой борьбы / Г. М. Миньковский // Проблемы формирования уголовной политики Российской Федерации и её реализации органами внутренних дел. Труды Академии МВД СССР. – М. : Изд-во Акад. СССР, 1995. – С. 3-12.

10. Миньковский Г. М. Правовая политика в сфере борьбы с преступностью и проблемы законодательного регулирования этой борьбы / Г. М. Миньковский // Проблемы формирования уголовной политики Российской Федерации и её реализации органами внутренних дел. – М. : Изд-во Акад. МВД РФ, 1995. – 227 с.

11. Митрофанов А. А. Основные направления кримінально-правової політики в Україні : формування та реалізація : [монографія] / А. А. Митрофанов. – Одеса : Вид-во Одеського юрид. інстит. НУВС, 2004. – 132 с.

12. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Фріс Павло Львович. – К., 2005. – 439 с.

13. Фріс П. Л. Ефективність кримінально-правової політики / П. Л. Фріс // Проблеми вдосконалення практики застосування кримінально-правових засобів протидії злочинності органами внутрішніх справ : міжвуз. наук.-практ. конф. 30 вересня 2005 р. : матеріали конф. – Львів, 2005. – С. 17-25.